

ŚREDNIOWIECZNI OLIWETANIE

(*Regardez le Rocher d'où l'on vous à taillés. Documents primitifs de la Congrégation Bénédictine du Mont-Olivet, texte latin et traduction française, par les moines de l'Abbaye Notre Dame de Maylis, avec la collaboration de Marie-Pascal Dickson, Pierre Franceschini, Réginald Grégoire, Giorgio Picasso, Dominique Piorel (Studia Olivetana, 6), Maylis, Abbaye Notre Dame, 1996 ss. 478)*

Oliwetanie należą do tych gałęzi zakonu św. Benedykta, które nie były reprezentowane na ziemiach polskich. Nic też dziwnego zatem, że są w historiografii polskiej mało znani. Tymczasem ta niewielka i późno powstała północnowłoska kongregacja benedyktyńska odegrała istotną rolę w dziejach monastycyzmu.

Założył ją Bernard Tolomei z Sieny (1272–1348), który w 1313 r. rozpoczął życie eremity na górze Monte Oliveti koło Sieny. Szybko otoczony uczniami i naśladowcami, przekształcił erem w regularne opactwo – Monte Oliveti Maggiore. Jego działania już w 1319 r. autoryzował miejscowy biskup, a w 1344 r. rodzącą się kongregację zatwierdził papież. Przygotowane przez Bernarda statuty opierały się na *Regule* św. Benedykta, modyfikując ją w kierunku centralizacji nowej kongregacji i wzmocnienia władzy opata: miał on być jeden dla wszystkich klasztorów i dzierżyć pełnię władzy. Wybierany był przez wszystkich zakonników na krótki okres 1 lub 4 lat.

Oliwetanie szczególną popularność uzyskali na przełomie XIV i XV w., na fali późnośredniowiecznych reform monastycznych¹, w tym

¹ Zob. K. Elm, *Reform- und Observanbestrebung im spätmittelalterlichen Ordenswesen. Ein Überblick*, w: Tenże (Hg.), *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen im Spätmittelalterlichen Ordenswesen*, (Berliner Historische Studien, 14, Ordensstudien, VI), Berlin 1989; Tenże, *Monastische Reformen zwischen Humanismus und Reformation*, w: L. Perlit (Hg.), *900 Jahre Kloster Bursfelde. Reden und Vorträge zum Jubiläum 1993*, Göttingen 1994 s. 59–111 i D. Mertens, *Monastische Reformbewegung des 15. Jahrhunderts: Ideen – Ziele – Resultate*, w: I. Hlaváček u. A. Patschovsky (Hgg.),

benedyktyńskich². Odegrali ono bowiem wiodącą rolę w ich włoskim odłamie³, oddziaływując bezpośrednio i pośrednio na zainicjowaną przez Ludwika Barbo reformę opactwa św. Justyny w Padwie⁴. Jak wiadomo, w jej efekcie narodziła się kongregacja św. Justyny, zwana później, po przyłączeniu się do niej opactwa na Monte Cassino, montekasseńską⁵. Dodajmy, iż z tą ostatnią benedyktyni polscy utrzymywali kontakty od samych jej początków⁶.

W tym okresie kongregacja oliwetańska liczyła ponad 150 opactw, zlokalizowanych przede wszystkim we Włoszech. Zgodne to było z formą zarządu kongregacji, która wymagała licznych wizytacji wewnętrznych oraz z klauzulą zawartą w potwierdzeniu kongregacji dokonanym przez papieża Klemensa VI w 1344 r., w którym zastrzegł on, iż może się ona rozwijać *in partibus dumtaxat Italiae*⁷. Szerszą eks-

Reform von Kirche und Reich zur Zeit der Konzilien von Konstanz (1414–1418) und Basel (1431–1449). Konstanz–Prager Historischer Kolloquium (11.–17. Oktober 1993), Konstanz 1996 s. 157–182.

² P. Becker, *Benediktinische Reformbewegungen im Spätmittelalter. Ansätze, Entwicklungen, Auswirkungen*, w: *Untersuchungen zu Kloster und Stift*, Hg. Max-Planck-Institut für Geschichte (Veröffentlichungen des MaxPlanck-Instituts für Geschichte, 68; Studien zur Germania Sacra, 14), Göttingen 1980 s. 167–187; Tenże, *Erstrebte und erreichte Ziele benediktinischer Reformen im Spätmittelalter*, w: K. Elm (Hg.), *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen*, s. 23–34.

³ Zob. *Riforma della chiesa, cultura e spiritualità nel quattrocento veneto, Atti del convegno per il VI centenario della nascita di Ludovico Barbo (1382–1443)*, Padova, Venezia, Treviso 19–24 Settembre 1982 (Italia Benedictina, VI), Cesena 1984 oraz G. Zarrì, *Aspetti dello sviluppo degli Ordini religiosi in Italia tra Quattro e Cinquecento. Studi e problemi*, w: P. Prodi, P. Johannek (cure), *Strutture ecclesiastiche in Italia e in Germania prima della Riforma*, („Annali dell’Istituto storico italo-germanico”. Quaderno 16), Bologna 1984 s. 207–257.

⁴ V. M. Cattana, *Ludovico Barbo e i monaci di Monte Oliveto*, w: *Riforma della chiesa*, s. 309–331.

⁵ O niej G. B. F. Trolese, *Ludovico Barbo e S. Giustina. Contributo bibliografico. Problemi attinenti alla riforma monastica del Quattrocento* (Pontificia Universitas Lateranensis, These ad doctoratum in S. Theologia), Rome 1983; Tenże, *La congregazione di S. Giustina di Padova (sec. XV)*, w: *Naissance et fonctionnement des réseaux monastiques et canoniaux. Actes du Premier Colloque International du CERCOM, Saint-Étienne, 16–18 septembre 1985* (CERCOR, Travaux et recherches, 1), Saint-Étienne 1991 s. 625–646 i B. Collet, *Italian Benedictine Scholars and the Reformation. The Congregation of Santa Giustina of Padua* (Oxford Historical Monographs), Oxford 1985.

⁶ M. Derwich, *Monastycyzm benedyktyński w Europie i Polsce średniowiecznej. Wybrane problemy* (Acta Universitatis Wratislaviensis, 2019, Historia, 135), Wrocław 1998 § 23.1.7 s. 82–83.

⁷ *Regardez*, s. 92.

pansję podjęto dopiero w XV w., generalnie jednak nie zakończyła się ona sukcesem. Przykładem służy tu los pierwszej fundacji oliwetańskiej dokonanej poza Włochami, mianowicie na Węgrzech w 1441 r., zasiedlonej przez kilku mnichów z Antonim de Barga, przyszłym kronikarzem, na czele. Została ona bardzo szybko opuszczona⁸. Jeszcze w XVI w. liczbę mnichów oliwetańskich szacuje się na ponad 1000. Liczne supresje między 1771 a 1808 r. zdiesiątkowały oliwetan. Odrodzenie przyniósł koniec XIX w. Włączona w 1960 r. do zakonu benedyktynów, niewielka kongregacja oliwetan liczyła w 1990 r. 28 opactw i 281 mnichów, w tym 182 kapłanów⁹.

Do przedstawienia tych kilku uwag skłoniły mnie wydane ostatnio dwa zbiory poświęcone dziejom oliwetan. W pierwszym, *Alla riscoperta di una carisma. Saggi di spiritualità e storia Olivetana*¹⁰, zebrano i ponownie opublikowano najważniejsze drobne prace im poświęcone – w tym m. in. opracowane przez G. Picasso na potrzeby kilku wydawnictw słownikowych syntetyczne hasła encyklopedyczne. Ważniejszą rolę odgrywa drugi zbiór, sygnalizowany w tytule niniejszego przyczynku, który pozwolę sobie nieco szerzej przedstawić polskiemu czytelnikowi.

Jego narodziny wiążą się z chęcią uczczenia pięćdziesiątej rocznicy pobytu oliwetan w opactwie w Maylis. Motto – *Regardez le Rocher d’où l’on vous à taillés* jest tłumaczeniem okrzyku Izajasza (*Attendite ad petram unde excisi estis*, Is. 51, 1), którym posłużył się w jednym ze swoich listów Dom Paul Grammont, wielka współczesna postać oliwetan.

Wydawcy, rekrutujący się spośród najwybitniejszych współczesnych znawców monastycyzmu włoskiego, w tym dziejów oliwetan, udostępnił czytelnikowi podstawowe przekazy źródłowe ilustrujące średniowieczne dzieje tej kongregacji. Zostały one opublikowane wraz z równoległym tłumaczeniem francuskojęzycznym, obszernym komentarzem historycznym oraz bibliografią.

⁸ *Regardez*, s. 208.

⁹ Zob. P. Lugano, *Origine e primordi dell’ordine di Montoliveto (1313–1450). Commentario storico* (Spicilegium Montolivetense, 2), Apud Editores, in Abbatia Septimianensi prope Florentiam, 1903; M. Scarpini, *I monaci benedettini di Monte Oliveto*, S. Salvatore Monferrato 1952; G. Picasso, *Olivétains*, w: *Dizionario degli istituti di perfezione*, t. 11, Rome 1982, kol. 776–781; G. Schweiger, *Olivetaner*, w: Tenże (Hg.), *Mönchtum, Orden, Klöster. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Ein Lexikon*, München 1994 s. 332–333.

¹⁰ Cura di R. Donghi, G. Picasso (Studia Olivetana, 4), Monte Oliveto Maggiore 1995.

Najwięcej miejsca zajmują źródła normatywne. Kolejno znajdziemy tu: dokument fundacyjny opactwa Monte Oliveti Maggiore (1319 r., s. 65–73), suplikę opata i konwentu tego opactwa do papieża Klemensa VI w sprawie zatwierdzenia kongregacji (1344 r., s. 76–81) oraz odpowiedź papieża z tegoż roku w postaci dwu bulli: *Vacantibus sub religionis* (s. 84–87), potwierdzającego fundację opactwa i *Solicitudinis pastoralis officium* (s. 90–95), zezwalającego na zakładanie przeorstw podległych opactwu z Monte Oliveti, a zatem na utworzenie kongregacji. Kolejne dwa publikowane źródła tworzą podstawy organizacji oliwetan. Są to tzw. „Akt zaufania” (1347 r., s. 120–123), przekazujący w ręce opata Monte Oliveti pełnię władzy nad formującą się kongregacją oraz regulujące jej funkcjonowanie *Constitutiones congregationis Montis Oliveti* (s. 134–203), uchwalone na kapitule generalnej w 1350/1351 r.¹¹ Ostatnim opublikowanym źródłem normatywnych jest *Abreviatio observantiaque ordinis Montis Oliveti* (s. 412–425) z końca XV w., które stanowi streszczenie statutów oliwetańskich z 1445 r. Te ostatnie, jak również statuty z 1397 r. oraz znane nam już z 1350/1351, wydał wcześniej P. Lugano¹².

Źródła historiograficzne reprezentuje edycja kroniki (s. 233–302) Antoniego de Barga (†1452), podstawowej dla poznania wczesnych dziejów oliwetan do połowy XV w. oraz tzw. *Chronicon Chancellariae* (s. 323–403), powstałej w latach 1462–1485, może w okresie, gdy po raz pierwszy opatem generalnym został Domenico Airoidi de Lecco (1484–1488). Nieznany z imienia mnich, zapewne desygnowany do tej roli przez opata, pisał ją w klimacie „powrotu do źródeł”. Jego celem było ukazanie początków kongregacji z w sposób jaśniejszy i krótszy niż uczynił to Antoni de Barga, z którego kroniki szeroko zresztą korzystał.

Edycja każdego z przekazów poprzedzona jest obszernym wstępem edytorskim i historycznym. Ich autorzy starali się przedstawić nie tylko kwestie dotyczące autorstwa i datacji źródła, ale i okoliczności historyczne jego powstania, interpretację oraz wkład w poznanie dziejów, organizacji wewnętrznej i duchowości średniowiecznych

¹¹ Zob. G. Ponticelli, *Struttura giuridica della Congregazione Benedettina di Monte Oliveto nelle Costituzioni del 1350–1360*, „L'Ulivo”, 24:1994, s. 22–39.

¹² *Il primo corpo di Costituzione monastiche per l'Ordine di Montoliveto*, „Rivista Storica Benedettina”, 6:1911 s. 107–134, 258–296 i oddzielnie, Roma 1911. Zob. też Tenże, *l'istituzione di Monte Oliveto*, „Bulletino Senese di Storia Patria”, 47:1940, s. 224–237 i Tenże, *L'istituzione di Monteoliveto nella seconda metà del Trecento*, w: *Saggi e ricerche nel VII centenario della nascita del B. Bernardo Tolomei (1272–1972)*, Monte Oliveto Maggiore 1972 s. 107–111.

oliwetan. Są one dzięki temu niekiedy samoistnymi rozprawami, których myślą przewodnią jest ukazanie narodzin kongregacji oraz jej klimatu duchowego.

W obszernej bibliografii zestawiono prace poświęcone dziejom kongregacji w XIV i XV w. (s. 457–468). Indeksy cytatów z *Biblii i Reguly św. Benedykta*, postaci historycznych, miejscowości oraz wyrazów łacińskich (s. 426–456) oraz *Zestawienie chronologiczne* (s. 469–474) ułatwiają wykorzystanie tego cennego wydawnictwa. Nie wątplię, iż długo służyć będzie ono świetną pomocą dla każdego badacza zajmującego się dziejami oliwetan oraz późnośredniowiecznego monastycyzmu.